

Centrala Umeå och f.d. regementet I 20

EN KULTURMILJÖ AV RIKSINTRESSE

Länsstyrelsen
Västerbotten

Meddelande nr 8 • 2009

Centrala Umeå och f.d. regementet I 20 – en kulturmiljö av riksintresse

Den hittillsvarande riksintressebeskrivningen från år 1989 har uppfattats som otydlig och svåränvänd i den kommunala planeringen. Vad riksintresset egentligen innebär, vilka hänsynskrav det medför och vad som är möjligt respektive inte möjligt att göra inom riksintresseområdet, har varit ofta återkommande frågor. Länsstyrelsen har därför utarbetat en ny reviderad riksintressebeskrivning med avsikt att få riksintresset att framstå med tydligare konturer.

En kulturmiljö av riksintresse tar naturligtvis utgångspunkt i begreppet kulturhistoriskt värde. Det har dock långt ifrån varit den enda premisen vid översynen. Vid revideringen av riksintresset centrala Umeå har vi gjort en avvägning mellan olika samhällsintressen. En stad måste kunna utvecklas och förändras – det viktiga i detta sammanhang är att förändringar görs med hänsyn till och i samspel med riksintressets värden. Förhoppningsvis ska den nya beskrivningen underlätta denna process.

Revideringen innebär sänkta krav inom ungefär hälften av riksintresseområdets areal, vilket öppnar för en förtätning. Den tydliggör också inom vilka områden särskild hänsyn gäller. Revideringen innebär inte något nytt förhållningssätt för denna särskilda hänsyn. Länsstyrelsens framtida bedömningar kommer liksom tidigare att göras utifrån den praxis som utarbetats i landet och utifrån de normer som Riksantikvarieämbetet tillämpar. Beskrivningarna för de olika områdena förmedlar deras kulturhistoriska bakgrund och deras särprägel samt ger ingångar till framtida förhållningssätt.

Avsikten med revideringen är också att öka kunskapen om och förståelsen för riksintresset. Ett område, det före detta regementsområdet I 20, har därför lagts till för att tydliggöra ett av Umeås karaktärsdrag, i detta fall som regementsstad. Detta område är sedan tidigare skyddat genom kulturminneslagen och tillägget innebär därför inte någon planeringsmässig skillnad.

Den reviderade riksintressebeskrivningen beslutades av Länsstyrelsen 2010-04-20.

Bo Sundin
Länsantikvarie

Meddelande nr 8/2009

Producerat vid Länsstyrelsens enhet för Samhällsutveckling
i samarbete med kommunikationssekretariat och tryckeri.

Tryckt i 100 exemplar

Fotografer, där inget annat anges, är Bo Sundin och Andreas Grahn

Innehåll

Vad är ett riksintresse?	5
Riksintresset centrala Umeå.....	6
Övergripande karakteristik.....	6
Riksintresset i sammanfattning.....	7
Kartan och områdesbeskrivningarna	8
Stadsplanedragen.....	8
Förhållningssätt.....	11
Områdesbeskrivningar	12
VÄST PÅ STAN	12
1700-talsstadens utkantsbebyggelse	12
Länets första lasarett och stadens äldsta bevarade begravningsplats	13
Storgatasmiljön Väst på stan – ”gamla stan”	13
Amerika – kvarteret Bagaren	14
Regementsstaden Umeå /Dragonregementet	14
Typisk trähusbebyggelse från sekelskiftet 1900.....	15
UMESTAN/F.D. REGEMENTET I 20	15
Regementsstaden Umeå /Västerbottens regemente.....	16
CENTRUM	17
Kyrkan, parken och läroverket	17
Storgatasmiljön genom centrum.....	18
Stadens fasad mot älven.....	20
Rådhusplanaden – paradstråk med egen utformning.....	21
Trähusen i kvarteret Höder, stadens enda intakta kvartersfasad från 1800-talet.....	23
Västra kvarteren – småskalig trähusbebyggelse från sekelskiftet 1900.....	23
Skolstaden Umeå – Folkskolorna vid Vasagatan	24
ÖST PÅ STAN	25
Öst på stan före branden 1888	25
Storgatasmiljön öst på stan – representativ paradgata.....	26
Öst på stan efter branden 1888	28
Kungsgatans entré mot östra stadsdelen.....	28
Privata villor och bostadshus från början av 1900-talet.....	29
Arbetarkvarter i anslutning till stadens första industrimiljö.....	29
Stadens första egnahemsbebyggelse	30
Mellankrigstidens typiska bostadsbebyggelse.....	30
Skolstaden Umeå/kvarteret Hugin	31
Hyreshus för medelklassen.....	32

Vad är ett riksintresse?

År 1987 fattade Riksantikvarieämbetet beslut om vilka områden i landet som har kulturvärden av riksintresse. I Västerbotten utvaldes 52 kulturmiljöer. Umeå centrum är en av dessa.

Riksintressen finns för olika samhällssektorer och -värden. De redovisar mark- och vattenområden som i ett nationellt perspektiv är särskilt skyddsvärda.

Länets kulturmiljöer av riksintresse har tillkommit i dialog mellan Riksantikvarieämbetet, Länsstyrelsen och kommunerna. Ett riksintresse är ett anspråk, ett hävdande, som verkställts genom Riksantikvarieämbetets beslut. Bekräftelsen sker när riksintresset tillgodoses genom att värdena skyddas, i första hand genom plan- och bygglagen. Sker inte detta kvarstår ändå anspråket.

För att en miljö ska betecknas som riksintresse behöver den inte vara unik för landet. En kulturmiljö av riksintresse är ett område som är betydelsefullt för förståelsen av länets och landets historia. Det kan därför finnas riksintressemiljöer i Sverige som är likartade. Tillsammans ger de en helhetsbild av hur Sveriges historia avspeglas i den fysiska miljön.

Miljöbalkens 3:e och 4:e kapitel är styrande för hanteringen av riksintressena. Riksintressebegreppet kan ses som en klassning av en miljöes kulturhistoriska värde – den får en viss status. Ett riksintresse är en sammanhållen miljö som bildar en helhet och hålls ihop av ett antal karaktäristiska drag.

Vid sidan av riksintressets specifika miljöer finns också andra, nog så betydelsefulla, kulturmiljövärden i centrala Umeå. Det är exempelvis byggnader och miljöer som tillkommit under senare tid, enstaka byggnader som ligger lite för sig själva och inte ingår i en helhetsmiljö eller som av något annat skäl inte överensstämmer med definitionen av riksintresset. Det är naturligtvis viktigt att även sådana miljöer vidmakthålls och bevaras i framtiden.

Fornlämningar, byggnadsminnen, kyrkor och begravningsplatser skyddas genom kulturminneslagen. Sådana kulturminnen kan, vilket är fallet i Umeå, också ligga inom ett riksintresseområde.

Riksintresset centrala Umeå

Riksintressesmiljön i Umeå är betydelsefull, inte minst för att en stor del av länets befolkning bor och vistas här. Här beskriver vi de kulturhistoriska värden som riksintresset står för. Beskrivningen tar fasta på det som finns kvar av den gamla staden Umeå och den gamla stadens karaktärsdrag. De viktigaste beståndsdelarna är bebyggelse som är välbevarad, har kvar sin gamla karaktär och speglar Umeås utveckling specifikt, tillsammans med äldre stadsstrukturer och miljöer som stadsplanemönster, parker, grönstråk, öppna platser, esplanader, funktionscentra och äldre kommunikationsvägar. Ett viktigt inslag i riksintresset är de vanliga enkla

husen och miljöerna, alltså inte bara de ståndsmässiga delarna av staden.

”Den gamla staden Umeå” omfattar perioden från slutet av 1700-talet och fram till omkring 1940. Den äldsta kvarvarande bebyggelsen är från 1780-talet, men merparten av den äldre bebyggelsen är från 1800-talets senare del eller något senare. Tidsgränsen framåt är vald utifrån att bebyggelsen därefter blir allt mindre specifik för just Umeå.

De drag i stadsplanen som hör samman med den gamla staden och som fortfarande är möjliga att avläsa kom till mellan 1864 och 1922.

ÖVERGRIPANDE KARAKTERISTIK

Den gamla tätbebyggda stadskärnan brann ned till grunden i juni 1888. Dagens centrumbebyggelse har alltså tillkommit sedan dess. I de västra och östra stadsdelarna finns det däremot fortfarande kvar bebyggelse från tiden före branden.

Umeå har huvudsakligen varit en trästad och utanför centrumkärnan karakteriseras bebyggelsen fortfarande av trähus. I ett europeiskt perspektiv är detta något speciellt – den nordiska trästaden är ett begrepp och dit hör Umeå.

De för Umeå karakteristiska trähusen är låga och byggda i en eller två våningar. Den största andelen bevarade sådana hus finns i de västra och östra stadsdelarna. Offentliga byggnader och ibland pampiga privathus skiljer ut sig genom att de oftast är byggda i sten upp till tre våningar. Det är ingen slump utan en följd av den byggnadsordning som gällde efter stadsbranden.

Lokala bestämmelser styrde stadens utformning och den fick, mycket på grund av detta, den särprägel som riksintresset speglar. Huvudbyggnaderna i stadskärnan placerades utmed de större gatorna medan lägre magasin, förråd och uthus placerades mot kvartersmitten och mot brandgatorna. Särskilt i de östra och västra stadsdelarna var husen ibland placerade i förgårdslinjen och det var luftigt mellan husen. Trädgårdstomter med mindre uthus mot kvartersmitten var där ett karakteristiskt drag.

Den rutnätsplan som dagens Umeå är uppbyggt efter är påtaglig och gör sig påmind bland annat genom de långa breda huvudgatorna i öst-västlig riktning. Rutnätet skapar genomsiktighet, både i öst-västlig och nord-

sydlig riktning. Utmed långgatorna kan man se genom hela staden. Från centrum får man också, i parker och i gatornas förlängningar, utblickar ned mot älven och kajområdet. Detta är ett viktigt kvarvarande karaktärsdrag för den forna sjöfartsstaden.

Stadens karaktär har sitt upphov i 1800-talets stadsplaner. Byggnadsstadgan från 1892 lade grunden för en modern stad med esplanader, ljus, luft och med tidens krav på brandsäkerhet och representativ framtoning tillgodosedda. Tomterna var större än före stadsbranden och med tanke på brandfaran exploaterades de också mindre. De breda gatorna gav en fläkt av tsarriket och kontinenten. Detta är ett karaktärsdrag som har bidragit till att staden fortfarande kan uppfattas som gles.

I bilden ingick stadens grönska. Plantering av öppna platser och huvudgator inleddes på 1850- och 60-talen. De östra och västra esplanaderna, Döbelns park och Broparken tillkom före stadsbranden, men först efter branden tog planterandet ordentlig fart. År 1892 beslöt fullmäktige att välja björken som lämpligt trädslag i Umeå.

De traditionella stadsnäringarna handel, sjöfart och hantverk var inte lika starka efter branden. De gamla handelshusen utgjorde vid sekelskiftet 1900 ännu det samhällsbärande skiktet, men gick alltmer tillbaka. Handelsgårdarna ersattes med branschaffärer för en lokal marknad. Sjöfarten var på tillbakagång och skeppsvarven i Umeå som ödelades i branden återuppbyggdes inte.

Etablering av industriföretag blev ett nytt inslag i staden, men det var huvudsakligen förvaltning och utbildning som präglade näringslivet i 1900-talets Umeå. Med först K8 (senare K4) och därefter I 20 blev regementsstaden Umeå ett begrepp. Många kvartersnamn i Umeå tar fasta på de gamla näringarna och berättar om stadens historia. Matrosen, Båtsmannen, Styrmannen, Färgaren, Slöjdaren, Läraren, Dragonen, Skvadronen, Ryttaren, Soldaten, Vaktposten, Fabriken är några exempel i ungefärlig tidsmässig ordning.

RIKSINTRESSET I SAMMANFATTNING

Riksintressets innebörd är den gamla staden Umeå och de karaktärsdrag som finns kvar från perioden från 1780-talet och fram till omkring 1940. Karaktärsdragen är:

- Residensstadsprägel med förvaltnings-, utbildnings-, regementsbyggnader och miljöer med framträdande placeringar och som är väl synliga i stadsmiljön.
- Trästadskaraktär med trähus i en eller två våningar, enkla men medvetet utformade hus blandade med förnämlig panelarkitektur.
- Offentliga byggnader i sten upp till tre våningar.
- Kvartersstruktur med huvudbyggnader placerade mot gatorna och enklare, lägre byggnader placerade mot kvartersmitten.
- Avstånd och luft mellan husen.
- Rutnätsplan med öppna platser, genomsiktighet i alla riktningar och kontakt med älven.
- Storgatan, historisk kommunikationsled och paradgata.
- Breda, avskiljande esplanader.
- Parker, björkalléer utmed gatorna samt trädgårdstomter Öst och Väst på stan.
- Hamnstråk med gles och låg bebyggelse samt sjöfartspräglad och representativ fasad mot älven.

Kartan och områdesbeskrivningarna

Rödmarkerade områden på kartan visar de miljöer som är *representativa för riksintresset*. Det kan alltså finnas andra kulturhistoriska värden utanför de rödmarkerade områdena, men de är då inte representativa just för riksintresset Umeå centrum. Eftersom avgränsningar alltid måste bli generella, kan det inom de rödmarkerade områdena också finnas enskilda byggnader som inte fullt ut är representativa för riksintresset. Numreringen av de rödmarkerade områdena hänvisar till respektive textavsnitt nedan.

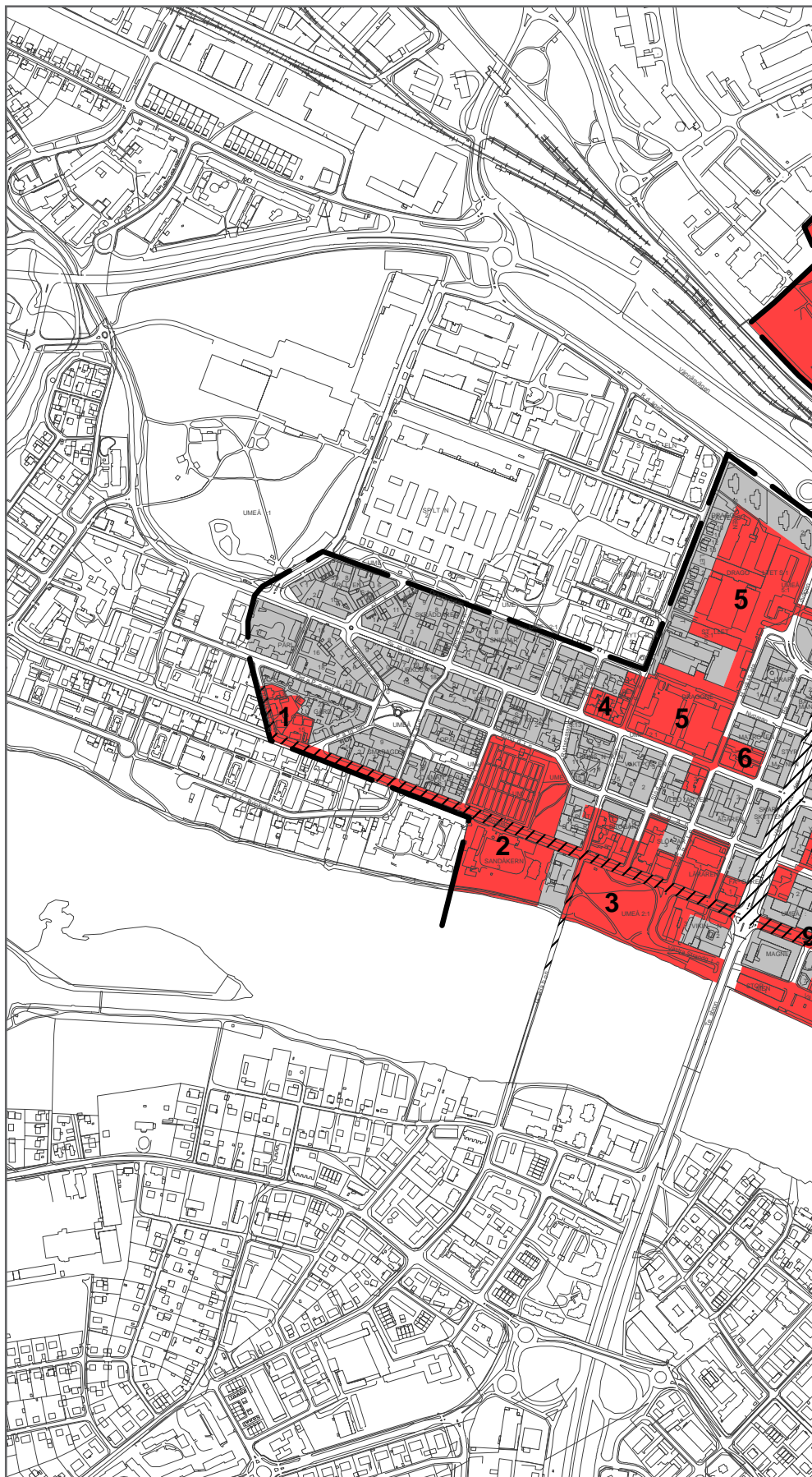
I dagens Umeå är det svårt att avgränsa representativa bebyggelsemiljöer för riksintresset. De äldre miljöer som karaktärsfullt och historiskt har hört samman i fråga om arkitektur och miljö har med tiden splittrats upp. Kartan och beskrivningarna gäller byggnader och miljöer som fortfarande har kvar sin ursprungliga karaktär.

STADSPLANEDRAGEN

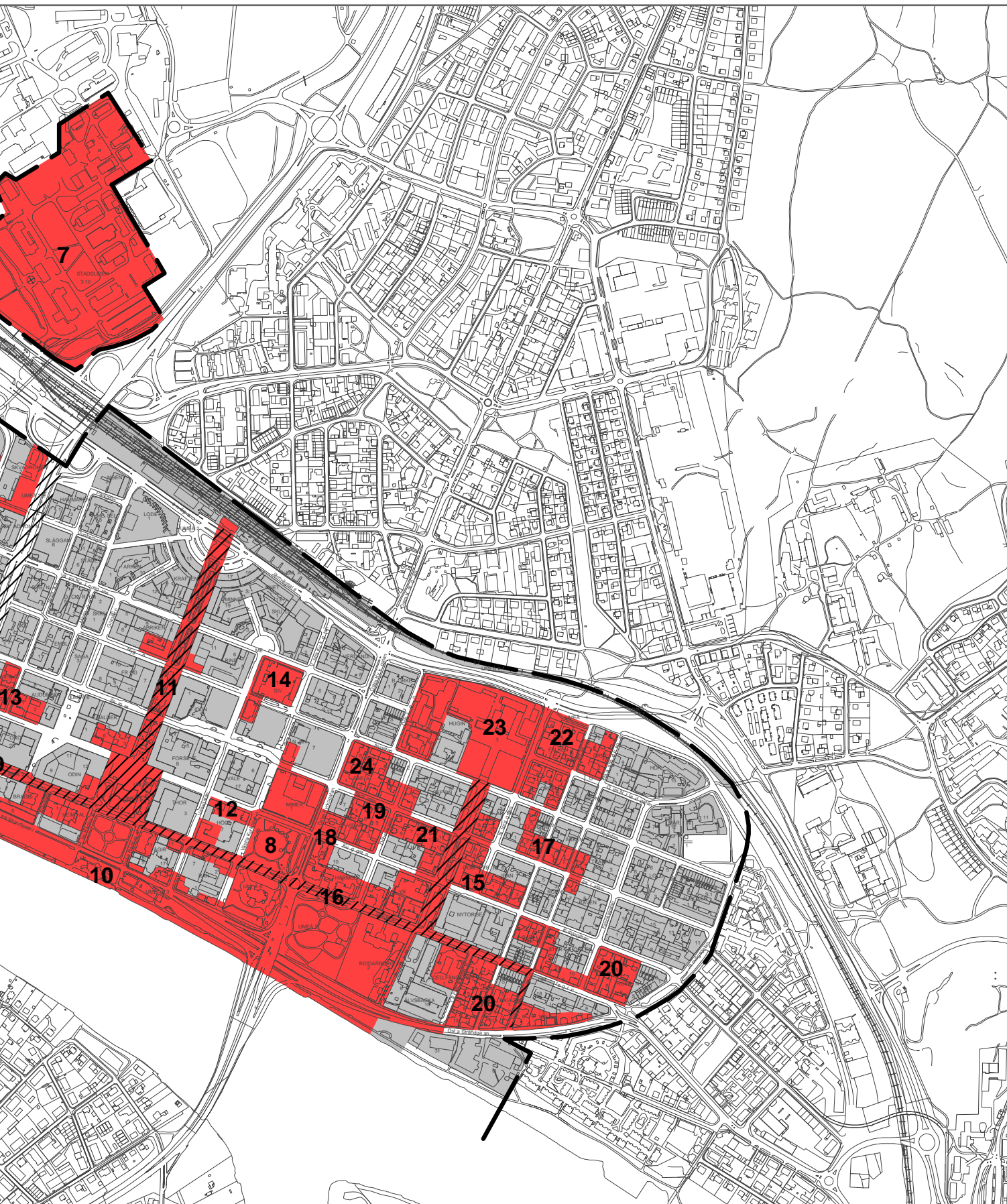
Grå eller rödmarkerade områden på kartan markerar historiskt intressanta stadsplanemönster att beakta i stadsplaneringen. För att tydliggöra gatunätet utseende har gatorna lämnats vita. Planmönstret för I 20:s forna regementsområde som ligger strax utanför centrala Umeå har en annan bakgrund och utgör ett eget område, skapat utifrån militära behov och ideal.

Stadsplaneändringar markerar ofta omvälvande utvecklingsfaser i en stads historia. De stadsplaner efter vilken bebyggelsen och gatunätet växt fram i Umeå efter 1860-talet är fortfarande avläsbara i stadsbilden. Riksintresseområdets avgränsning – markerad med streckad linje – har tillkommit utifrån de stadsplaner som varit gällande från 1864 och till och med 1922.

Äldre planstrukturer än från 1864 års plan går knappast längre att avläsa i dagens Umeå. Stads kärnan präglas alltså idag helt av utvecklingen efter 1800-talets mitt. Storgatans sträckning och läget för Rådhusorget, kyrkan och residenset är dock återstående drag från tiden dessförinnan.

Gränserna mellan de röd- och gråmarkerade områdena ska uppfattas som ungefärliga. Inventeringen som ligger till grund för markeringarna har gjorts på "tomtnivå" och utifrån ett bredare miljöperspektiv än vad som görs vid byggnadsinventeringar. Avgränsningar av riksintresseområden ska alltid ses som grova, eftersom även åtgärder utanför gränserna kan påverka riksintresset.

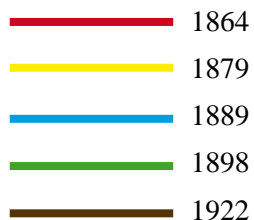
Förklaring till kartan: Streckad linje markerar riksintresseområdets avgränsning.

Numreringen hänvisar till de särskilda värdebeskrivningarna.

Rödmarkerade områden utgör särskilda värdekärnor för riksintresset och uppvisar värdefulla stadsplanedrag.

Grå och vita markeringar inom avgränsningen är områden med värdefulla stadsplanedrag.

Skraffering markerar kommunikationsstråk som är särskilt representativa för riksintresset.

Årsringskarta där enbart gatunätet markerats. Umeå stadskärna präglas idag helt av utvecklingen efter 1800-talets mitt. Från tiden dessförinnan har bara enstaka spår bevarats, främst Storgatans sträckning och ytterligare några korta gatupartier samt läget för torget, kyrkan och residenset.

År 1864 fastställdes en plan för en omfattande utvidgning runt det gamla stadsområdet. Det är ett tidigt exempel på ett differentierat gatunät med breda långgator, smalare tvärgator och små "ekonomigator" genom det inre av kvarteren. För att förbättra brandskyddet kompletterades planen 1879 med de breda, trädplanterade Östra och Västra Esplanaderna i gränsen mot det gamla stadsområdet. Dessa fyllde sin funktion – att förhindra spridning av brand – vid den stora stadsbranden 1888, då hela den gamla staden brann ner men de nya områdena klarade sig. För det bruna området antogs en ny plan 1889.

År 1898 utvidgades så stadsområdet ytterligare och 1922, efter många års förberedelsearbete, utökades staden med två områden som med sitt oregelbundna mönster tydligt avviker från 1800-talsstaden.

KARTA OCH BESKRIVNING ÄR HÄMTAD FRÅN
STADENS MÖNSTER — DE HISTORISKA KARTORNA
BERÄTTAR, UTGIVEN AV RIKSANTIKVARIÄMBETET 1998.

Stadsplanen för Umeås utvidgning 1864 runt det gamla stadsområdet är ett tidigt exempel på en storleksmässig uppdelning av gatorna i breda långgator, smalare tvärgator och ännu smalare ekonomigator i kvarterens inre. Planen kompletterades av brandsäkerhetsskäl 1879 med breddning av två gator mot den gamla stadskärnan, de Östra och Västra Esplanaderna. De visade sig också fungera vid stadsbranden 1888, det är i områdena väster och öster om stadskärnan som bebyggelse från tiden före branden ännu finns kvar.

Efter stadsbranden fick den nedbrunna stadskärnan en plan av motsvarande typ. Framför torget och Rådhuset skapades en betongad och brandskyddande mittaxel – Rådhusplanen. I Rådhusplanens fond placerades, mycket medvetet, det representativa stationshuset. Det i Sverige ovanliga stjärnplatsmotivet vid järnvägstorget visar på kontakt med kontinentalt stadsbyggande i 1898 års planutvidgning.

Den stadsplan som utarbetades av Per Olof Hallman 1914 och som antogs 1922 illustrerar med sitt oregelbundna mönster ett avståndstagande från rutnätsstaden. Hallman blev Sveriges flitigaste stadsplanerare vid sekelskiftet 1900 och han tillämpade sina stadsplaneideal med oregelbundna planmönster i en rad svenska städer. Istället för rätlinjiga planer framhävdes pittoreska gatumönster med kuperade partier. Inom riksintresset Umeå centrum syns hans karakteristiska planmönster med anpassning till befintliga förhållanden och friliggande byggnader på stora trädgårdstomter i området runt Döbelns plan, Väst på stan.

Även om så gott som inget finns kvar från 1600- och 1700-talsstadens stadsplaneformer och bebyggelse så kan lämningar från dessa tider ligga dolda under marken. Detta område är därför skyddat som fornlämningsområde enligt kulturminneslagens 2 kap om fornminnen.

FÖRHÅLLNINGSSÄTT

Avsikten är att kommunerna ska följa upp och tillgodose riksintressen genom att upprätta lämpliga planbestämmelser så att de kulturhistoriska värdena skyddas och vidmakthålls.

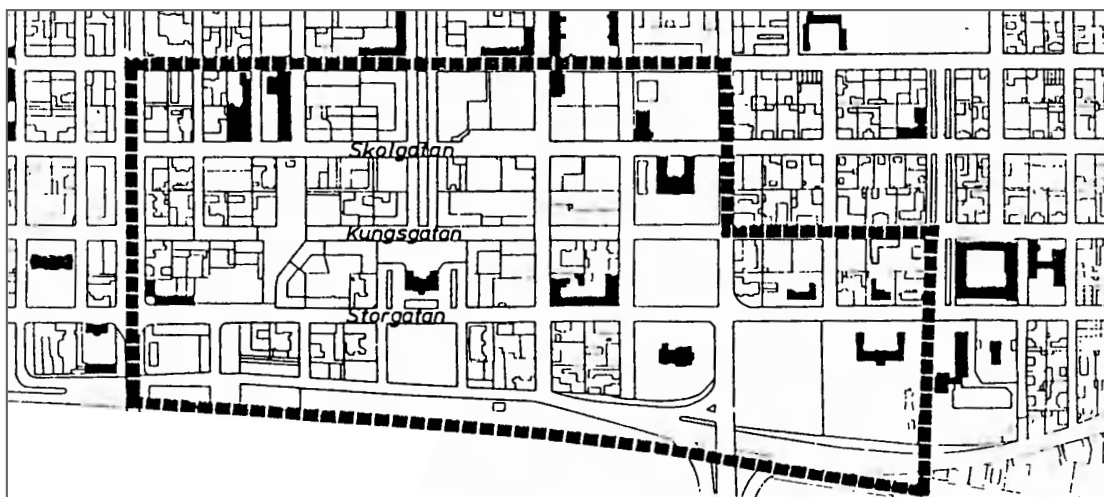
Det är väsentligt att riksintresset centrala Umeå beaktas och inarbetas i den kommunala planeringen. I kommunala översiktsplaner ska alltid riksintresseområden redovisas, likaså hur kommunen avser att tillgodose dem. Utarbetande av fördjupade översiktsplaner, detaljplaner och exempelvis byggnadsordningar bör samordnas med ett riksintresses avgränsning och värdebeskrivning. Samsyn mellan Länsstyrelsen och kommunen är viktig för att kulturmiljövärdena i centrala Umeå ska tydliggöras och beaktas.

Genom miljöbalken och plan- och bygglagens 12:e kapitel har Länsstyrelsen till uppgift att bevaka att riksintresset inte påtagligt skadas genom olämpliga åtgärder. Förändringar i miljön inom eller i anslutning till riksintressets värdekärnor (de rödmarkerade områdena på kartan) kan vara fullt acceptabla, men kan också påverka riksintresset negativt. Att riva eller bygga om hus och miljöer som är representativa för riksintresset är avgörande faktorer, likaså placering och utformning av nya byggnader. Också förändringar i gatunätet eller gatumiljön är betydelsefulla ur riksintressesynpunkt.

För Länsstyrelsens bedömning av vad som påtagligt kan skada riksintresset är det betydelsefullt hur en aktuell åtgärd inverkar på i första hand de rödmarkerade värdefulla miljöerna. Inom och i anslutning till de på kartan rödmarkerade miljöerna är risken för påtaglig skada av riksintresset störst.

För tillkommande byggnader eller när befintliga byggnader förändras är helhetsutformningen och faktorer som placering, volym, höjd, material och kulörer av betydelse. Annat som är viktigt att beakta är exempelvis utrymmen mellan husen, staket, förgårdsmark, växtmaterial och markbegränsningar.

Beskrivningarna av de rödmarkerade områdena – riksintressets värdekärnor – är ingången till lämpliga förhållningssätt vid förändringar. I värdekärnorna måste höga krav gälla. Inom dessa finns många byggnadsminnen, kyrkomiljöer och byggnader som är skyddade genom kulturminneslagen. Här samverkar miljöbalken, plan- och bygglagen samt kulturminneslagen, vilket ytterligare höjer kraven. Ju längre bort man kommer från de rödmarkerade områdena, desto lägre blir kraven på anpassning till riksintresset.

1600- och 1700-talsstadens område är skyddat som fornlämningsområde enligt kulturminneslagens 2 kap om fornminnen. Markarbeten inom detta område kräver Länsstyrelsens tillstånd.

Områdesbeskrivningar

Områdesbeskrivningarna är indelade i Väst på stan, Umestan/f.d. regementet I 20, Centrum och Öst på stan. De är uppställda i ungefärlig kronologisk ordning för respektive område så att den historiska utvecklingen framgår.

Förklaring till kartan:

Streckad linje markerar riksintresseområdets avgränsning.

Numreringen hänvisar till de särskilda värdebeskrivningarna.

Rödmarkerade områden utgör särskilda värdekärnor för riksintresset och uppvisar värdefulla stadsplanedrag.

Grå och vita markeringar inom avgränsningen är områden med värdefulla stadsplanedrag.

Skraffering markerar kommunikationsstråk som är särskilt representativa för riksintresset.

VÄST PÅ STAN

I. 1700-TALSSTADENS UTKANTSBEBYGGELSE

Området åskådliggör den gamla 1700-talsstadens utkantsbebyggelse längst västerut. Utgårdsvägens sträckning följer den gamla rågången mellan staden och Ytterhiske by. Den kvarvarande, relativt enkla, ofta faluröda och lite lantliga träbebyggelsen i en till två våningar härstammar till övervägande del från slutet av 1800-talet, men för flera av byggnaderna är åldern inte känd.

Bebyggelsen är värdefull därför att den visar på en ålderdomlig oreglerad och icke stadsmässig bebyggelsestruktur på gränsen mellan staden Umeå och landsbygden.

2. LÄNETS FÖRSTA LASARETT OCH STADENS ÄLDSTA BEVARADE BEGRAVNINGSPLATS

Miljön är det äldsta bevarade stadsavsnittet med bebyggelse från både 1700- och 1800-talen. Genom att området inte påverkades av stadsbranden 1888 finns de äldre strukturerna kvar. Storgatan följer den gamla Kustlandsvägen som var den södra infartsvägen till staden ända från 1600-talet och fram tills den första bron över älven byggdes 1863 vid Broparken. Passagen över älven skedde dessförinnan vid färjestället på Backen.

Gamla lasarettet uppfördes 1784-85 i en våning och byggdes på med en andra våning 1863. Det är inte bara länets första sjukhusbyggnad utan också en av de äldsta bevarade i landet. Till lasarettsmiljön hör en timrad paviljong från 1866 för hospitalspatienter, en kirurgipaviljong i sten med putsade fasader från 1895-97 och parkmiljön på älvbrinken. Miljön med en blandning av olika byggnadstyper från olika tider är karaktäristisk för de tidiga lasarettsmiljöerna.

Västra kyrkogården är Umeås äldsta kvarvarande begravningsplats. Den blev stadens officiella begravningsplats 1815 då kyrkogården vid stadskyrkan togs ur bruk. Dessförinnan användes den som lasarettskyrkogård. Kapellet är från 1885. Öster om kyrkogården finns ett mindre parkområde som skapar respektfullt avstånd mellan kyrkogården och bostadsbebyggelsen i kvarteret Plåtslagaren.

3. STORGATSMILJÖN VÄST PÅ STAN – ”GAMLA STAN”

Stadsplanen utvidgades 1864 till att också innefatta den västra delen av staden, från Renmarksplanaden till och med Brogatan. I Brogatans förlängning söderut ligger stadens första bro över älven, byggd 1863. Med bron fick Kustlandsvägen mellan Stockholm och Torneå sin stadsnära anslutning till Storgatan. Här uppstod ett handelscentrum och Storgatan fick då en förnäm prägel och representativ fasad med byggnader i två våningar och öppenhet mot älven. Denna del av Storgatan var den enda som trädplanterades före stadsbranden.

Broparken var det första området i staden som avsettes som park men den anlades först 1897. Parken är den centrala platsen för västra stadsdelen med sin anknytning till handel, transporter till lands och sjöss samt utbildning. Här låg tidigare stadens tjärhov, alltså den tjärvräknings- och utskeppningsplats som stod under officiell kontroll. Slänten ned mot älven övergår vid Tegsbron till den stenkaj som är en viktig markör för stadens gamla hamnområde.

Området förtjänar att kallas ”gamla stan”. Det klarade sig undan stadsbranden och många av stadens äldsta byggnader har därför blivit bevarade här. Vid Brogatan ligger ett bostadshus byggt 1871 för en välbeställd hantverkare och sedan, utmed Storgatan från väster räknat, stadens gamla gästgiveribyggnad (okänt byggnadsår) strategiskt invid den gamla infarten till staden. Därefter Västerbottens läns hushållningssällskaps slöjdskola från 1878 där man bedrev undervisning i snickeri, svarvning, bleckslageri, bokbinderi m.m. Sedan följer löjtnant Leopold Grahns hus från 1882, med sin rika renässanspanel.

Så följer gamla folkskoleläraryrkesseminariet (1884-87), numera hemvist för Hovrätten för övre Norrland, en pampig stenbyggnad värdigt placerad innanför parken mot Storgatan.

Längst mot öster ligger ett hus, ritat 1882 av stadsbyggmästare G. A. Petersson i nyrenässansstil för J. M. Högländer som drev tyg-, garn- och vadmalshandel och arbetade med färgning av tyger, ull och skinn. Gården gav upphov till kvartersnamnet Färgaren. Den täta trånga gårdsmiljön med det tillhörande gårdshuset från 1890 utgör tillsammans med huvudbyggnaden stadens enda bevarade hantverkargård. Mitt emot, på Storgatans södra sida, ligger ”Smörasken”, stadens första bankhus i sten (1877) och von Ahnska magasinet som vittnar om handelsepoken under 1800-talets senare del.

Bebyggelsen följer mönstret med offentliga byggnader i sten och mer privata bostadshus i trä med ljusa fasadpaneler. Inget av husen är högre än två våningar förutom von Ahnska magasinet som med sin faluröda timmerfasad reser sig i tre våningar mot älven.

Mot norr, i kvarteren Plåtslagaren, Brogård och Slöjdaren, som också ingick i 1864 års stadsplan, finns ytterligare välbevarade hus från slutet av 1800-talet.

4. AMERIKA – KVARTERET BAGAREN

På västra sidan närmast intill stadshuset ligger kvarteret Bagaren. Det ingick i det område som vid mitten av 1800-talet kallades Amerika. Tomtindelningen är från 1870-talet. De flesta tomterna i kvarteret bebyggdes efter stadsbranden 1888 och efter stadsplanen från 1922. Här finns enkla men representativa trähus för stadsdelen från tiden 1880-1930. De flesta är bostadshus för två eller fler familjer och oftast i två våningar.

Vad som i övrigt utmärker just detta kvarter är stadens enda hela bevarade brandgata, ett viktigt minne från det gamla Umeå. Brandgatorna var dragna i öst-västlig riktning och var renodlade ekonomigator som skulle användas för eldsläckning, kreatursgång och för transporter till och från de uthus som var placerade här. De var inte avsedda för annan trafik, utan skulle hållas stängda med portar i vardera änden då de inte användes.

5. REGEMENTSSTADEN UMEÅ /DRAGONREGEMENTET

Norrlands Dragonregemente K 8, senare K 4, var stadens första regemente och är därmed en viktig komponent i den blivande regementsstadens utveckling. Det tillhör den äldsta gruppen av totalt 52 militäretablissemang som uppfördes i landet 1895-1924. Byggnaderna uppfördes 1898-1911 efter ritningar av Erik Josephson, en av landets då mest betydande arkitekter. Kasernbyggnaden i Umeå, numera kommunhus, räknas som hans bäst komponerade.

Regementsbyggnaderna är inordnade efter stadens rutnätsplan. Kasernbyggnaden i fonden av Slöjdgatan har en medveten placering och siktlinjen är viktig att vidmakthålla. Norr om kasernbyggnaden finns några av landets ytterst få bevarade stallar, ridhus och förrådsbyggnader från ett kavalleriregemente. På östra sidan ligger det f.d. sjukstallet och det f.d. sadelmakeriet. Det senare byggdes som bostad för nödställda efter stads-

branden och övertogs sedan av regementet. Dessa byggnader samt exercishuset är till skillnad från de övriga byggda i trä. I kvarteret Skvadronen ligger Dragonregementets f.d. sjukhusbyggnad omgärdad av den lilla kvartersparken Dunkerslunden, anlagd 1919. Den har ett värde för närområdet genom sin karaktär av oas med stora träd som mjukar upp miljön. Runt den f.d. kaserngården på sydsidan, som fortfarande har kvar den viktiga öppenheten, ligger det före detta exercishuset, officersbostaden, två entrépaviljonger och ett kontorshus symmetriskt placerade. Dragonregementets byggnader är betydelsefulla också för att de tjänade som förebild till många av de privata trähusen i Umeå.

6. TYPISK TRÄHUSBEBYGGELSE FRÅN SEKELSKIFTET 1900

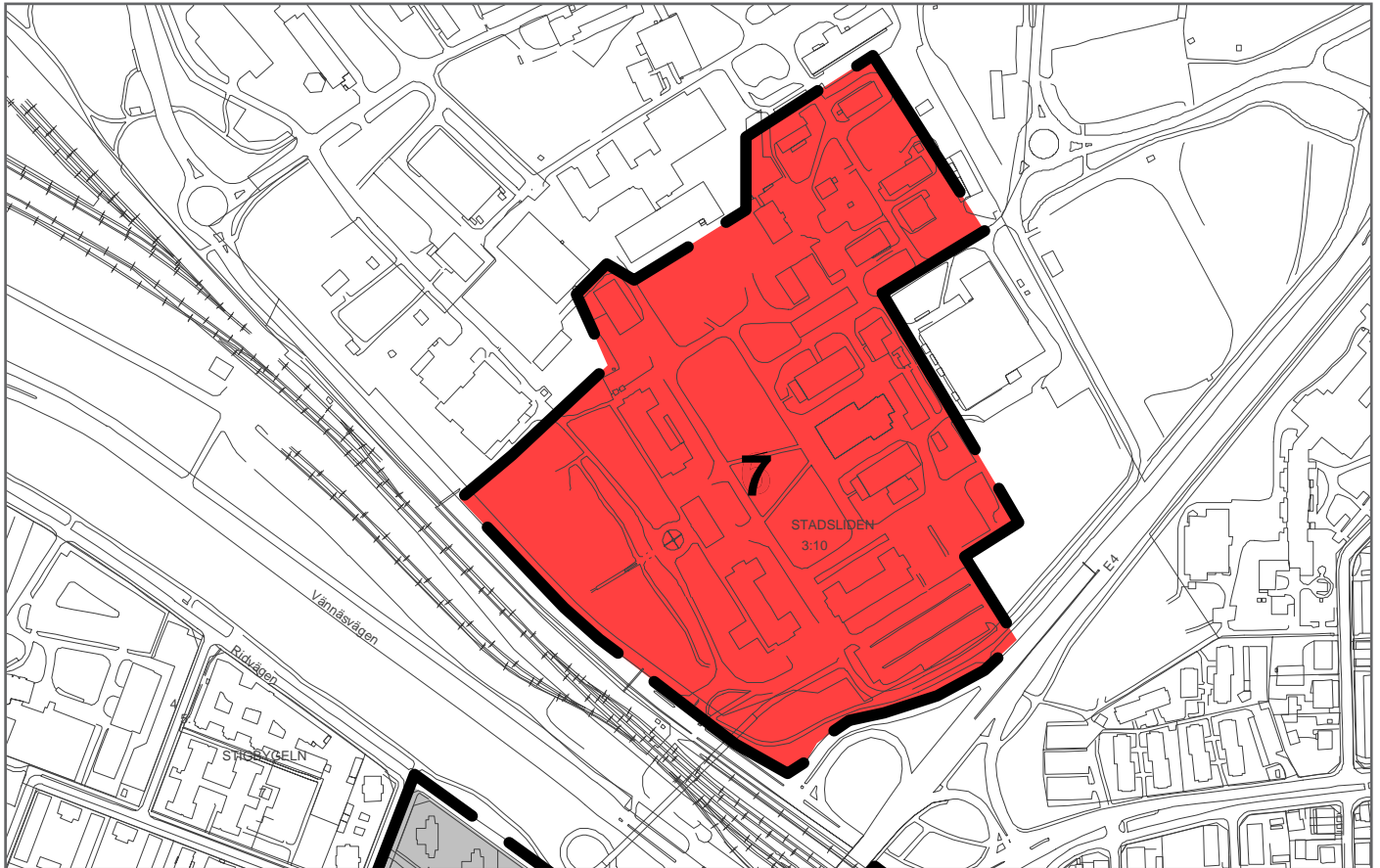
På Dragonregementets tid bestod miljön mellan stadens centrum och regementet (nuvarande stadshuset) av träbyggnader i en till två våningar, ofta med vacker panelarkitektur. Bebyggelsen i kvarteret Matrosen är exempel på detta med tidstypiska tvåvåningshus från omkring 1905 utmed Skolgatan. De är ritade av Erik Eriksson, son till byggmästare Per Eriksson som med sin firma Jacobsson & Eriksson var involverad i de flesta större byggprojekt efter stadsbranden.

Erik Eriksson kom med tiden att rita många hus i Umeå. Erik Olof Mångbergs bostadshus i kvarteret Leoparden är byggt 1888. Även Mångberg har ritat många hus i Umeå. Hans eget bostadshus är dock ritat av en annan mycket flitig umearkitekt, Carl Fridolf Sandgren.

UMESTAN/F.D. REGEMENTET I 20

7. REGEMENTSSTADEN UMEÅ /VÄSTERBOTTENS REGEMENTE

Av praktiska skäl förlades ofta flera truppslag till samma ort. I Umeå fanns Dragonregementet sedan 1898 och 1909 lokaliserades även Västerbottens regemente (I 20) hit. Begreppet regementsstad knöts i och med detta till Umeå. Elva militära etablissemang i landet fick samma typutförande som I 20. Av dem är I 20 idag ett av de mest välbevarade.

Arkitekten bakom utformningen var även här Erik Josephson vid fortifikationen. I strävan att manifestera försvaret placerades regementet väl synligt. Ordning och rätlinjighet karakteriserar arkitekturen. Utformningen bygger på den kasernbyggnadskonst som har sin grund i 1500-talets Frankrike och som fick sitt genombrott i Europa vid 1800-talets mitt. Runt den fortfarande öppna och grusade kaserngården ligger de viktigaste byggnaderna, uppförda mellan 1908 och 1918. Kanslihuset som var ansiktet mot staden, är byggt i sten och har rikare utsmyckning än övriga byggnader. Intill låg huvudingången till regementsområdet fram till 1950-talet.

Officersmässen med allt möblemang finns fortfarande kvar i kanslihusets översta våning. Även kasernerna och sjukhuset är stenbyggnader, om än något enklare i sin utformning. Exercishuset, matinrättningen och gymnastikbyggnaden är annorlunda utformade och uppförda i trä, liksom de flesta andra byggnader. Antalet personer som vistades inom regementsområdet samtidigt kunde uppgå till 2 000 personer, vilket ibland var mer än i själva staden.

Förklaring till kartan:

Streckad linje markerar riksintresseområdets avgränsning.

Numreringen hänvisar till de särskilda värdebeskrivningarna.

Rödmarkerade områden utgör särskilda värdekärnor för riksintresset och uppvisar värdefulla stadsplanedrag.

Grå och vita markeringar inom avgränsningen är områden med värdefulla stadsplanedrag.

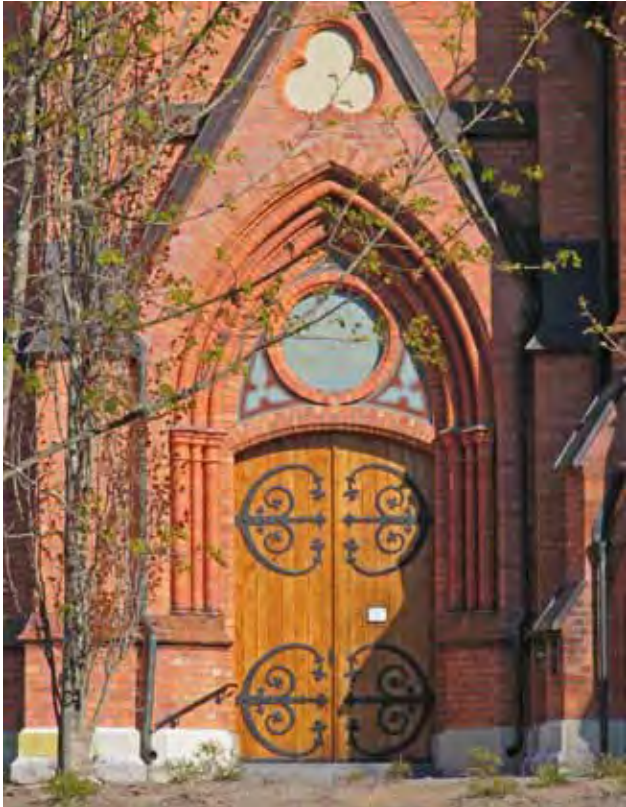
Skraffering markerar kommunikationsstråk som är särskilt representativa för riksintresset.

CENTRUM

8. KYRKAN, PARKEN OCH LÄROVERKET

Efter stadsbranden 1888 fick det grönstråk som sträckte sig från residenset till kyrkan en förlängning från kyrkan och norrut. Det gamla Kyrkotorget utvidgades nu och fick namnet Skolparken (nuvarande Vänortsparken). Namnet var kopplat både till tidigare belägna och till planerade läroverksbyggnader i området. Platsen är historisk i allra högsta grad. Det var på Kyrkotorget general von Döbeln höll sitt avskedstal till de uppställda finska trupperna efter 1808-09 års krig. Efter detta upphörde riksgemenskapen och Sverige fick en ny konstitution och en ny kungadynasti.

Stadskyrkan är byggd 1892-94 på samma plats som de tidigare stadskyrkorna alltid legat. Den nya kyrkan byggdes i tegel, till skillnad från den tidigare träkyrkan. Den uppfördes i likhet med de samtida kyrkorna i Sundsvall och Luleå i nygotisk stil, vilket var i enlighet med den tidens smak och anvisningar. För att undvika att strandbrinken skulle ge vika under stenkyrkans tyngd byggdes den upp på en konstgjord kulle. I sam-

band med detta flyttades en del gravar som fanns på kyrkplatsen till västra kyrkogården vid gamla lasarettet och i området kring kyrkan anlades istället en park som i öster gränsade till Döbelns park.

I stråket från kyrkan och norrut, som alltid varit obebyggt, fanns i stadsplanen plats för en offentlig byggnad. Det blev ett nytt läroverk, Mimerskolan, som stod klart år 1900. Den är uppförd i tegel och har en högrest och storslagen utformning med tre spetsigt avslutade utskjutande partier i huvudfasaden och branta tak med dekorativa takkammare. För att markera parken, den offentliga platsen, och för att förstärka läroverksbyggnadens monumentalverkan och sambandet mellan två av stadens representativa byggnader är den fritt och synligt placerad med huvudfasaden vänd mot kyrkan och de två byggnadernas mittaxlar lagda i linje med varandra.

Läroverkets gymnastikhus är byggt på den dåvarande läroverkstomten norr om Skolgatan och hör intimt ihop med läroverket. Gymnastikhuset byggdes först och stod färdigt redan 1892 innan läroverket var klart. Resten av tomten blev inte bebyggd efter stadsbranden förrän det så kallade Gjallarhornet tillkom i sen tid.

Gymnastikhuset är byggt i sten med slätputsade fasader. Det upplevs i dag som rätt litet, men fasaden mot Skolgatan har en monumental utformning, med två kraftiga torn som inramar ett mittparti med tre pelarburna rundbågar. Stadsarkitekten Lindström gav gymnastikhuset drag av en romansk basilika. På sin tid ansågs gymnastikhuset så nyskapande och spektakulärt att fotografier av det ställdes ut vid världsutställningen i Chicago 1893.

9. STORGATSMILJÖN GENOM CENTRUM

Storgatan har alltid varit och är fortfarande ett av de viktigaste stråken genom staden. Här passerade Kustlandsvägen allt sedan staden grundades på 1600-talet. Med den första bron över älven 1863 blev Storgatan ännu mer ett affärsstråk. Mellan kyrkan och Renmarksplanaden låg ett tjugotal större och mindre handelsgårdar.

Efter stadsbranden 1888 breddades Storgatan från 6 till 18 meter och det bestämdes att trähus fick byggas i högst två våningar och stenhus i tre våningar, vilket blev avgörande för stadens utseende. De gamla handelshusen var vid sekelskiftet 1900 ännu det samhällsbärande skiktet, men gick alltmer tillbaka. Bara fem handelsgårdar återuppfördes efter branden. Handelscentrum flyttades nu till Kungsgatan och det nya Rådhuset. Storgatan blev istället del av den offentliga miljön kring Rådhuset, med monumentala byggnader och några förnäma bostadshus.

Om Storgatans tid som handelscentrum minner den Reiniusska gården i kvarteret Heimdal. Det är den enda bevarade huvudbyggnaden till en handelsgård från 1800-talet i Umeå. Dess rikt dekorerade panel som ritats av Carl Fridolf Sandgren är ett mycket tydligt exempel på hur arkitekturdetaljer och utsmyckningar lånades från den samtida stenhusarkitekturen i större städer, vilken i sin tur influerats av den kontinentala arkitekturen. På detta sätt kom klassiska europeiska stilideal att omformas till Umeås träarkitektur, framför allt under 1890-talet.

I grannkvarteret Brage ligger en senare handelsgård från 1916, den Wiknerska gården. Den ritades av Erik Eriksson och är ett fint prov på hans

rika produktion från 1910-20-talen. Motivet med frontespis med bruten takform ovanför ett burspråk var ett av hans favoritmotiv som gör att man lätt känner igen hans verk.

I den miljö med offentliga byggnader som Storgatan fick efter stadsbranden är Rådhuset, Stora hotellet, Sparbanken (Swedbank) och nuvarande Handelsbanken de fyra mest monumentala. Alla är placerade i anslutning till den omsorgsfullt anlagda Rådhusparken. Fasaderna bildar representativa fonder som förstärker Rådhusparkens självklara roll som Umeås viktigaste grönyta. Alltsedan den anlades 1897 har umeborna spatserat och kopplat av i denna oas i hjärtat av staden.

Rådhuset tronar på andra sidan Storgatan i parkens översta del. På sidorna omfattas parken av Stora hotellet och Handelsbanken, exponerade i sina hela längder. I hörnet mellan Rådhuset och Stora hotellet, dåtidens verkliga A-läge, står bankpalatset som uppfördes för Västerbottens läns sparbank.

Rådhuset stod klart 1892 och är uppfört i holländsk nyrenässans efter ritningar av stadsarkitekten Fredrik Olaus Lindström. Det förhöjda mittpartiet med krönande torn, trappstegsgavel och praktfullt inramat ur, ger byggnaden dess omisskännliga karaktär av rådhus. Huvudfasaden mot älven i söder har en värdig men samtidigt festlig karaktär, passande för ett rådhus som skulle innehålla lokaler för såväl stadens administration som rättsskipning och offentliga tjänster.

Sparbanken hade ursprungligen sin huvudentré mot Storgatan. Byggnaden uppfördes 1915-17 i handslaget tegel i tidstypisk mörkbrun ton. Med sin strama och enkla fasad och omsorg om detaljer utgör byggnaden ett framåtsyftande exempel från brytningstiden mellan nationalromantik och tjugotalsklassicism. Bankhuset är ett av Umeås arkitektoniska huvudnummer och är ritat av Torben Grut som tillhörde den yppersta arkitekteliten i Sverige. Åren innan ritade han bland annat Stockholm stadion inför olympiaden.

Bankbyggnaden vid Rådhusparken, nuvarande Handelsbanken, uppfördes 1894 efter ritningar av Ernst Stenhammar. Han var en av de mer namnkunniga Stockholmsarkitekterna vid denna tid och tillhörde den generation arkitekter som strävade efter äkthet i materialen och efter fasadkompositioner som skulle återspegla byggnadens inre. Banken är utformad för att uttrycka trygghet och säkerhet och har därför fått drag av en försvarsanläggning. Med sin kraftiga bastion av sten och tornliknande trapphus av tegel påminner den om de svenska Vasaborgarna från 1500-talet.

Längre österut finns ytterligare en offentlig byggnad, gamla riksbanken med post och telegraf. Den uppfördes 1900-1902 efter ritningar av F. O. Lindström, som vid den tiden var tillbaka i Stockholm med framför allt Riksbanken och Telegrafverket som uppdragsgivare. Lindström gav byggnaden värdiga drag av florentinsk ungrenässans, vilket var typiskt för banker under 1800-talets slut och avsåg att föra tankarna till 1400-talets Florens där bankväsendet uppstod. I sin fasadkomposition var banken alltså traditionell, men i sin materialverkan med naket rött tegel anslöt den till det modernare kravet på äkthet i byggnadsmaterialen. Och i det eleganta smidet över riksbankens entré gör den nya tidens sirliga jugendstil entré i Umeå.

I kvarteret Ägir, snett emot, ligger gamla apoteket, ett av få privata stenhushus som byggdes efter branden och det enda kvarvarande exemplet i Umeå på den rika putsarkitektur som var på modet för hyreshus och större bostadshus under 1800-talets senare del. Längre österut i kvarteret Ran ligger ytterligare två förnämare bostadshus, provinsialläkarvillan från

1929 med drag av klassicistisk herrgårdsarkitektur, och ett hyreshus i kvardröjande jugendstil från 1924. Särskilt det senare är välbevarat och utgör ett av de finaste exemplen på 1920-talets hyreshus i Umeå.

Sammanfattningsvis utgörs den värdefulla bebyggelsen längs Storgatan genom centrum av handelsgårdar, offentliga byggnader och förnämare bostadshus, med tydlig koppling till Storgatans status som den viktigaste gatan i Umeå. Flertalet av byggnaderna är skyddade som byggnadsminnen eller genom q-märkning i detaljplan. Byggnaderna har ett ståndsmissigt yttre och är två till tre våningar höga. Till höjd och volym är de jämbördiga och underordnar sig endast stadskyrkans torn i öster. Detta är ett viktigt karaktärsdrag i hjärtat av riksintressemiljön centrala Umeå.

10. STADENS FASAD MOT ÄLVEN

Innan järnvägen kom till Umeå var älven den naturliga kommunikationsleden till staden för längre resor. Vid stranden låg sedan äldsta tid ett gytter av sjöbodar och magasin för handelsmännens varor. Allt detta sopades undan i stadsbranden 1888. I den nya planen ville man göra stadens fasad mot älven mer representativ. Därför drog man en strandgata närmast kajen och placerade byggnaderna utmed denna så att deras huvudfasader vette mot älven. Flera av byggnaderna fick ett och samma sockelmateriäl, nämligen grovhuggen granit. Även muren vid Stora hotellets terrass byggdes i samma materiäl.

De många enskilda handelsmagasinen från tiden före branden ersattes 1901 av en enda bolagsägd magasinsbyggnad i sten – ett gott exempel på det sena 1800-talets förkärlek för monumentala anläggningar och idag en symbol för den forna sjöfartsstaden Umeå. Magasinet inrymde även lokaler för tullkammaren.

Så sent som 1947 var fortfarande hamnverksamheten så livaktig och omfattande att staden behövde fler lokaler för den. Hamnmagasinet som då ritades av stadsarkitekten Kjell Wretling understryker den långa sjöfartstraditionen. Dess värdiga klassiska formspråk och röda tegelfasader ansluter mycket väl till det gamla tullmagasinet och de övriga offentliga tegelbyggnaderna vid älven. Hamnmagasinet och tullmagasinet är betydelsefulla komponenter i upplevelsen och förståelsen av Umeås kajområde.

När Stora hotellet uppfördes 1894 – två år innan järnvägen kommit till staden – fick det ett optimalt läge för resande, mellan de två viktigaste transportstråken Storgatan och älven. Att byggherren var Umeå sjömanshus, en slags fackförening och försäkringskassa för sjöfolket, kan också vara en del av förklaringen till placeringen vid älven. Den största delen av byggnaden upptogs inte av rum för resande utan av lokaler för sjömanshuset och nöjeslokaler. Hotellet blev snabbt det dominerande nöjescentrumet och platsen för stadens officiella högtidligheter.

Den närmast explosionsartade framväxten av stadshotell i Sverige runt sekelskiftet 1900 förklaras delvis av järnvägens utbyggnad och ökat resande, men en väl så viktig förklaring var även det framväxande borgerskapets nya umgängesvanor och krav på en mer ståndsmissig ram för det offentliga livet. Stora hotellets centrala läge i staden och utmärkande kontrastrika färgbehandling ger byggnaden stor betydelse för stadsbilden och stadens fasad mot älven. Trots tillbyggnader och inre ombyggnader är

hotellet fortfarande välbevarat utvändigt. Det är ett tydligt uttryck för den expansion och de förändrade sociala mönster som påverkade sekelskiftets Umeå.

På andra sidan Rådhusparken i kvarteret Ägir finns ytterligare en karaktärsbyggnad för Umeå, gamla elverket. Det uppfördes 1892 och innehöll stadens första elektricitetsverk som drevs av ånga. Eftersom elverket skulle försörja gatlyktorna i centrala staden valdes en så central placering som möjligt. Driften var igång till 1899 då Klabböle vattenkraftstation invigdes. Fram till 1917 inrymde elverket i Umeå även stadens brandkår, som använde tornet för att torka våta tygslangar. Elverkets medeltida rundbågestil var typisk för byggnader med ”industriellt ändamål” vid den här tiden, och det höga krenelerade hörntornet har blivit ett karaktäristiskt blickfång i stadsbilden.

Mellan elverket och kyrkan ligger en rad förnämre bostadshus. Aschanska villan ritades av Ragnar Östberg som vid denna tid var flitigt anlitad för finare villor i Stockholm och även hade ritat Scharinska villan ett par år tidigare. Senare skulle han räknas till en av de mest betydelsefulla inom den svenska arkitekturhistorien, med Stockholms stadshus som huvudnummer. Aschanska villan uppfördes 1906 för överste Wilhelm Aschan, chef vid Dragonregementet.

Grannhuset på andra sidan Vasagatan ritades 1897 av Sigge Cronstedt, också det en Stockholmsarkitekt. Det kom tidigt att bebos av en annan hög officer, överste Nestor Aspgren, chef vid Västerbottens regemente. Med regementenas och officerskårernas ankomst fick Umeå ett livligare societetsliv som mer liknade huvudstadens där det småborgerliga gemytet ersattes av formella mottagningar och överdåd. I överste Aschans hem fick stadens societet sitt centrum.

Längre österut ligger stadens första varmbadhus från 1894, med badinrättning, dusch och bastu i källarvåningen och bostads- våning ovanför. Vid denna tid hade allmänheten små möjligheter att bada. Utöver en balja i köket fanns ett kallbadhus i älven och detta varmbadhus vid Västra Strandgatan.

En av de ivrigaste tillskyndarna för att staden skulle bygga en allmän badinrättning var den mångåriga borgmästaren Albin Ahlstrand. Han bodde i den palatsliknande tegelvillan intill, byggd av överblivet tegel från kyrkan 1892. Huset kallas borgmästarvillan och framstår med sitt krenelerade trapphustorn, trappstegsgavlar och många detaljrika dekorationer som ett litet slott.

De representativa offentliga byggnaderna i tegel och de förnäma bostadshusen huvudsakligen i trä berättar tydligt att Västra Strandgatan var en av Umeås mest exklusiva bostadsadresser efter branden. Utsikten mot älven var en tillgång, men tanken var också att husen skulle synas när man kom sjövägen till staden. Ända fram till andra världskriget gick Sveabolagets kustpassagerarbåtar upp till Umeå. Öppenheten är här ett viktigt karaktärsdrag. De flesta av husen skapades under en femtonårsperiod och även om de är arkitektoniska individer så har de gemensamma nämnare i skala, material, kulörer och elegans, och bildar därför en fint sammanhållen miljö.

11. RÅDHUSESPLANADEN – PARADSTRÅK MED EGEN UTFORMNING

Rådhusplanaden anlades efter stadsbranden. Denna esplanad fick i motsats till de två äldre esplanaderna i staden, Östra och Västra esplanaden, den utformning som rekommenderades i byggnadsstadgan för Sveriges städer från 1874. Därför har Rådhusplanaden två körbanor som kantas

av trottoarer och är skilda från varandra genom en plantering med två rader björkar.

Utformningen av Rådhusplanaden hade inte enbart ett dekorativt syfte, den skulle också fungera som ett brandskydd. Den skulle dessutom binda samman Rådhuset med järnvägsstationen. När besökare anlände till järnvägsstationen var det meningen att de skulle ha fri sikt fram till det imponerande Rådhuset.

Järnvägsstationen uppfördes 1895-96. Stationen byggdes i tegel och sten, vilket medförde att den fick en mer representativ och monumental prägel än de stationshus i trä som var vanliga vid denna tid. Karaktären förstärktes ytterligare genom att den öppna ytan framför stationen utformades

som en halvcirkelformad stjärnplats med strålgator åt olika håll. Strålgatorna (Götgatan och Vasagatan) har dock byggts bort under senare tid.

Förutom Rådhuset och järnvägsstationen finns idag endast några enstaka exempel på äldre bebyggelse bevarade längs Rådhusplanaden. Kvarvarande hus utmed esplanaden är byggda i sten med tre till fyra våningar och härrör från 1920- och 30-talen.

Längre söderut efter Rådhusplanaden ligger två mer offentliga byggnader, gamla Posthuset och det som tidigare var Västerbottens-Kurirens byggnad. Båda uppfördes kring 1930. Posthuset är ritat av arkitekten Erik Lallerstedt som bland annat har ritat Tekniska Högskolan i Stockholm (KTH) och flera andra posthus i Sverige.

Posthuset vid Rådhusplanaden har en i grunden klassicistisk fasadkomposition, men de rena och regelbundna putsade fasadytorna visar också på inslag av funktionalism. Huset har byggts om under senare år, men den ursprungliga karaktären är bibehållen. Västerbottens-Kurirens byggnad uppvisar en monumental tegelfasad där bottenvåning och entré är tydligt markerade. Även här finns drag av klassicism men med nationalromantiska inslag. Tidens omsorgsfulla materialval och strävan efter hög kvalitet avspeglas bland annat i det skifferklädda taket.

Efter branden förstörades det torg som sedan 1600-talet legat i anslutning till Rådhuset. Även placeringen av Rådhuset ändrades vid återuppbyggnaden och det kom nu att placeras på torgets sydsida. På det nya Rådhusetorget förlades från denna tid Umeås torghandel.

På den västra hörntomten står idag det så kallade Edgrenska huset från 1920-talet. Detta tvåvåningshus med sina tolv lägenheter var ett av de större hyreshus som byggdes i Umeå under 1920-talets nybyggnadsverksamhet.

Väster om det Edgrenska huset längs Kungsgatan finns idag två äldre tvåvåningshus i trä med bostäder och butiker. Det ena är uppfört 1895 och sammanbyggt med det intilliggande huset från 1920-talet. Gårdshuset som hör till uppfördes i början av 1920-talet som verkstad men byggdes om till bostadshus redan 1924.

Detta stråk längs Kungsgatan utgör en liten sammanhållen miljö med äldre bebyggelse – ett resultat av att handelscentrum försköts från Storgatan mot norra delen av Rådhusetorget och Kungsgatan och att de stora handelsgårdarna ersattes av branschbutiker för en lokal marknad.

Foto: Calle Bredberg/Norrandia

12. TRÄHUSEN I KVARTERET HÖDER, STADENS ENDA INTAKTA KVARTERSFASAD FRÅN 1800-TALET

Trähusen vid Kungsgatan är fina exempel på den trähusarkitektur som blev vanlig efter stadsbranden 1888: timrade tvåvåningshus med träpanel målade med oljefärg i ljusa kulörer och låga, flacka valmtak. Panelarkitekturen och de dekorativa fasadutsmyckningarna är exempel på det mode som rådde i Umeå på 1890-talet med storstädernas putsarkitektur översatt i trä. Just dessa hus är ritade av stadens mest bekanta arkitekter, C. F. Sandgren och Erik Olof Mångberg.

Huvudbyggnadernas placering vid gatan och avståndet mellan husen med staketavgränsade öppningar in mot innergårdarna är viktiga karaktärsdrag som berättar hur det såg ut på 1800-talet. Detta är det enda ställe i centrala Umeå där en hel kvartersfasad finns bevarad från denna tid. Husen uppfördes som köpmans- och hantverksgårdar och rymde både verksamheter och bostäder. Här hade redaktören för Umebladet, boktryckare Edvard Lindroth, både bostad och redaktionslokaler, och Kafé Flora och Kafé Linnea låg här.

13. VÄSTRA KVARTEREN – SMÅSKALIG TRÄHUSBEBYGGELSE FRÅN SEKELSKIFTET 1900

Delar av kvarteren Ymer, Audumbla och Njord omfattar en sammanhållen miljö med blandad småskalig trähusbebyggelse från tiden närmast efter branden. I kvarteret Njord finns två mycket tidstypiska trähus från 1900-talets början. Båda husen är uppförda i två våningar, har panelklädda fasader i ljusa kulörer och dekorativa snickeridetaljer.

Den lummiga innergården med sitt stora vårdträd förstärker känslan av den gamla staden. Trähusen i kvarteret Njord utgör en påminnelse om hur träbebyggelsen i centrala Umeå såg ut vid sekelskiftet 1900. De bildar en avslutning av centrum västerut på samma sätt som trähusen i kvarteret Höder, med sin likartade utformning, bildar en avslutning österut mot Vänortsparken. Dessa två trähusgrupper ramar historiskt in centrum och Kungsgatan åt var sitt håll.

I kvarteret Ymer på andra sidan Kungsgatan finns både Frälsningsarméns lokaler och Ordenshuset som minnen från folkrörelseepokens tid i Umeå under början av 1900-talet. Frälsningsarméns hus är ritat av arkitekten Nils Nordén och uppfördes 1918 som biograf Svea.

Byggnaden är unik, det finns bara ett fåtal biografier från filmens barndom bevarade i Norrland och detta är den äldsta. Entrépartiet med arkad, takmålningar och biljettkur finns fortfarande kvar. Invändigt finns även den ursprungliga rumsindelningen med läktare och en del bänkar kvar. Efter endast tre år som biograf togs dock huset i bruk av Frälsningsarmén.

Mot Sveagatan finns två låga trähus från slutet av 1880-talet. Huset i hörnet av Kungsgatan och Sveagatan var ursprungligen tvättstuga för Stadshotellet, societetshuset som vid denna tid låg på granntomten vid Västra Esplanaden. Den f.d. tvättstugan har senare inretts till butik. Det andra huset vid Sveagatan är byggt

1888 efter ritningar av Carl Fridolf Sandgren. Dessa trähus är de enda gathus i en våning som finns bevarade i Umeå centrum.

Ordenshuset byggdes efter ritningar av Erik Olof Mångberg i början av 1900-talet för Umeå Nykterhetsvänners byggnadsförening. Det har ett stort symbolvärde som samlingspunkt för nykterhetsrörelsen och andra folkrörelser i Umeå. Huset är byggt i två våningar med ett brett, förhöjt mittparti mot Skolgatan. Den rika panelarkitekturen i trä är karakteristisk för folkrörelsebyggnader vid sekelskiftet 1900. Gårdshuset med butik mot Sveagatan är från samma tid. På denna sida av kvarteret är det gamla glesa byggnadssättet fortfarande synligt.

På motsatta sidan av Sveagatan, i kvarteret Audumbla, finns två trähus från början av 1900-talet. Båda är flerbostadshus i två plan med butiker i bottenvåningen. De två låga och till synes anspråkslösa gårdshusen från samma tid som gathusen är värdefulla inslag eftersom mycket få sådana finns bevarade i centrum.

14. SKOLSTADEN UMEÅ – FOLKSKOLORNA VID VASAGATAN

Partihandeln med de gamla handelshusen var vid sekelskiftet 1900 fortfarande en betydelsefull näringsgren men gick tillbaka alltmer. De nya näringar som skulle präglade det tidiga 1900-talets Umeå handlade istället om förvaltning, försvar och utbildning.

Redan före branden var Umeå en skolstad, med bl.a. småskolor, folkskolor, läroverk, folkskoleseminarium och slöjdskola. Branden slog hårt mot lokalbeståndet, endast seminariet (nuvarande Hovrätten) och slöjdskolan blev kvar, behoven av nya skollokaler var därför stora. Efter branden uppfördes två nya småskolor vid den tidigare Bastugatan, som signifikativt döptes om till Skolgatan. Även läroverket med sin gymnastiksal låg i anslutning till Skolgatan och den nya folkskolan i ett angränsande kvarter.

Före branden hade man velat decentralisera skollokaler i den avlånga staden, men det akuta behovet av folkskolelokaler och de ofrånkomligt stora utgifterna efter branden medförde att man valde att bygga ett enda stort skolhus på en central tomt dit alla barn skulle ha lika långt.

Folkskolan vid Vasagatan (kv Nanna) uppfördes 1892 efter ritningar av stadsarkitekt F. O Lindström. Till skillnad från folkskolorna på landsbygden som ofta byggdes i trä efter Överintendentensämbetets normalritningar, blev folkskolorna i städerna viktiga arkitektuppgifter. De skulle ges ett ”värdigt yttre” och fick ofta monumental form, ofta ett klassicistiskt formspråk och byggdes i sten.

Skolhuset i kvarteret Nanna vände sig in mot skolgården som nu upptas av ett parkeringsgarage. Den inklämda placeringen, ändrad färgsättning och utbytta detaljer gör att huset inte riktigt kommer till sin rätt idag. Men som en pusselbit i Umeås skolhistoria och rika flora av skolarkitektur har den en självklar plats.

I det snabbt expanderande Umeå ökade elevantalet snabbt och folkskolans lokaler blev snart för trånga. År 1921 invigdes den nya folkskolebyggnaden på tomten intill. Den ritades 1917 av Karl Nissen, något av en expert på skolbyggnader som har ritat drygt hundratalet skolhus i Sverige.

Den nya folkskolebyggnaden blev en stor och mäktig byggnad i mörkrött tegel och tidens nationalromantiska stil. Förutom den föga anpassade tillbyggnaden mot skolgården 1984 utgör detta en mycket fin skolmiljö av

hög arkitektonisk klass. Den öppna grusade skolgården som inramas av fullvuxna träd och den eleganta gymnastikbyggnaden i 20-talsklassicistisk stil i andra änden av tomten är mycket betydelsefulla inslag.

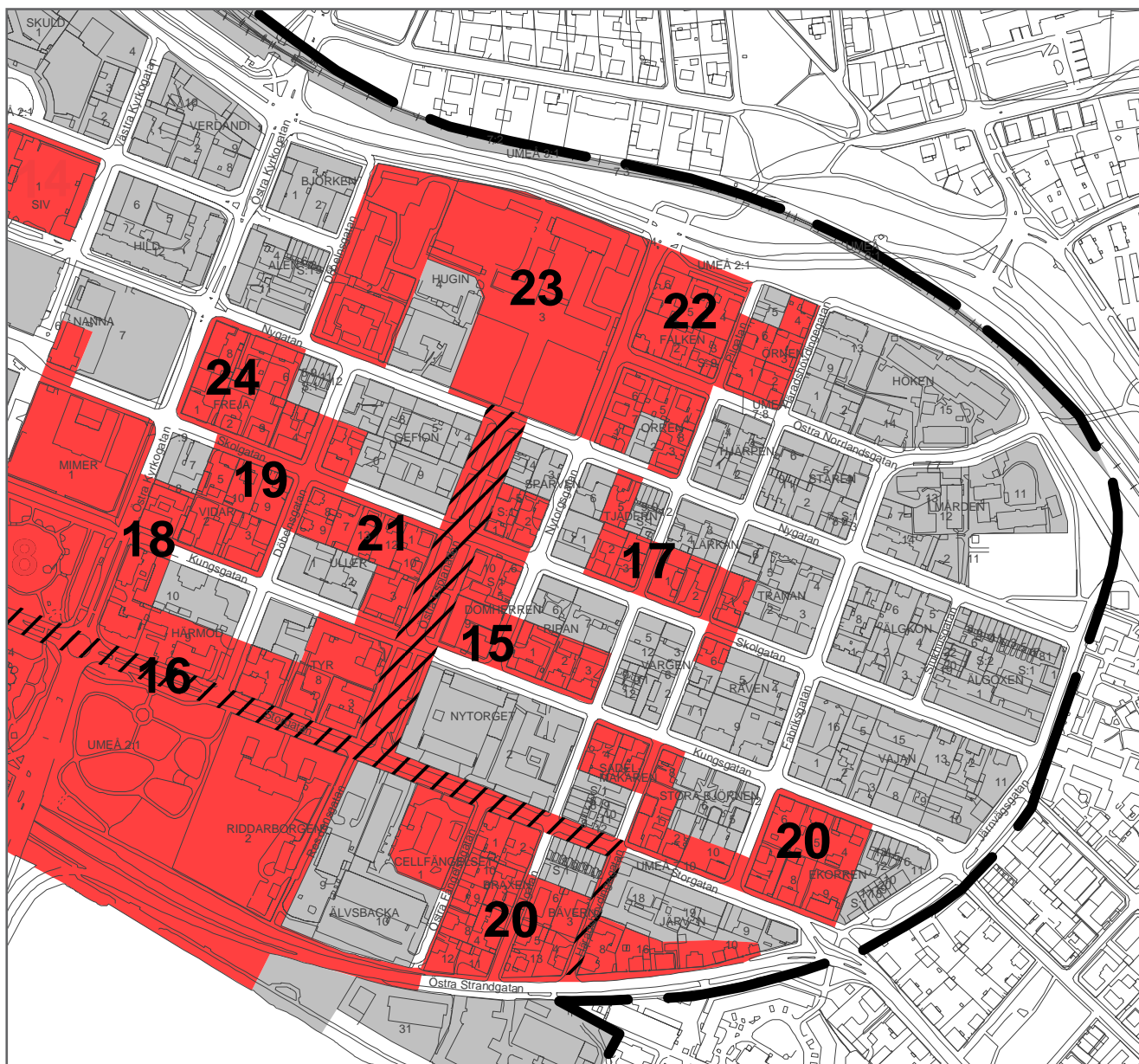
Gymnastikbyggnaden i trä, ritad av Kjell Wretling 1931, är förvånansvärt väl bevarad. Att både det mindre folkskolehuset från 1892 och det större från 1921 finns kvar sida vid sida visar på ett pedagogiskt sätt både på Umeås starka befolkningsökning och de hastigt förändrade arkitekturidealerna under decennierna efter branden.

Förklaring till kartan:

Streckad linje markerar riksintresseområdets avgränsning.

Numreringen hänvisar till de särskilda värdebeskrivningarna.

Rödmarkerade områden utgör särskilda värdekärnor för riksintresset och uppvisar värdefulla stadsplanedrag.

ÖST PÅ STAN

15. ÖST PÅ STAN FÖRE BRANDEN 1888

Östra Esplanaden tillkom 1879 i enlighet med Byggnadsstadgan för rikets städer. Esplanaden kantas fortfarande av trottoarer och kullerstenskantade breda planteringar med dubbla rader av popplar på ömse sidor om körbanan. Vid stadsbranden 1888 hejdades branden av den nyplanterade espla-

Grå och vita markeringar inom avgränsningen är områden med värdefulla stadsplanedrag.

Skraffering markerar kommunikationsstråk som är särskilt representativa för riksintresset.

naden i öster och därigenom räddades den ännu kvarvarande bebyggelsen i östra stadsdelen.

I kvarteren Ripan, Domherren och Sparven finns åtta byggnader kvar som minnen från tiden före stadsbranden. De första husen som uppfördes i östra stadsdelen efter stadsplaneutvidgningen 1864 byggdes 1874-76. Alla är byggda i trä i en till två våningar, en del är faluröda, andra målade i ljusa oljefärger. De flesta är ritade av stadsbyggmästaren G. A. Pettersson i en traditionell, något lantlig byggnadsstil.

I korsningen Kungsgatan/Nytorgsgatan ligger det bostadshus som byggdes 1876 för läroverkets rektor Johan Johansson. Huset är betydelsebärande, dels genom att det är byggt före branden, dels för att Johan Johansson var ordförande både i stadsfullmäktige och landstinget och en av de ledande personerna när Umeå byggdes upp igen efter branden.

Östra Esplanaden tillsammans med de gamla husen i dessa kvarter och det öppna byggnads sättet med lummiga utrymmen mellan husen, förmedlar tydligt hur bebyggelsen i Umeå såg ut före stadsbranden. Också bostadshuset vid Kungsgatan 97 har ett särskilt personhistoriskt värde genom att det tidvis beboddes av kompositören Wilhelm Peterson-Berger.

I kvarteret Sparven kompletteras den äldsta bebyggelsen av ett välbevarat hus från tiden strax efter branden och ett bostadshus i anslutande stil från 1934.

I kvarteret Domherrens nordvästra del ligger ett av Umeås mycket få oförändrade bostadshus i funktionalistisk stil. Det ritades av Denis Sundberg 1941 för den sedermera riksberömda rälsbusfabrikören Hilding Carlsson som från 1916 hade sin mekaniska verkstad och senare rälsbusfabrik två kvarter längre österut.

16. STORGATSMILJÖN ÖST PÅ STAN – REPRESENTATIV PARADGATA

Storgatans östra del följer den gamla Kustlandsvägens sträckning genom staden. Kustlandsvägen gick via Täfteå, genom Öbacka, upp efter nuvarande Härads hövdingegatan och sedan Storgatan fram. För dem som kom från norr var denna sträcka av Storgatan den representativa infarten till staden ända fram till 1940-talet.

År 1864 utvidgades stadsplanen österut till Härads hövdingegatan. Plantering av björkar fanns inskrivet redan i 1866 års byggnadsordning men tog verklig fart först efter 1892. Storgatan fick då sin nuvarande utformning med 18 meters bredd, körbana i mitten, kullerstenssatta trottoarkanter och rader av björkar som fortfarande signalerar huvudgata.

Under 1800-talet kom en del offentliga institutioner till i området runt Storgatans östra del. De kvarvarande är f.d. cellfängelset och det som tidigare var Lantmäterikontorets hus. Länsresidenset har alltsedan 1600-talet haft sin placering här. Bland de privata gårdsägarna dominerade ämbetsmän, lärare och tjänstemän. I Umeå fanns gott om plats och man kunde bygga villor mitt i stan. De bostadshus som kantar Storgatan fick den lite förnämre, privata, glesa och luftiga karaktär med tvåvåningshus och stora trädgårdstomter som fortfarande är påtaglig och viktig att värna om.

Cellfängelset från 1861 är den äldsta byggnaden inom detta område och den enda som klarade stadsbranden 1888. Fängelset är byggt i romansk stil och är den äldsta stenbyggnaden i Umeå. Det har ett stort värde genom att det är en av de bäst bibehållna fängelsebyggnaderna i landet av den så kallade Philadelphiatypen där cellerna är placerade i ett galleri mot ytterväggarna. År 1861 var detta landets modernaste fängelse, dessförinnan satt fångarna i gemensamma utrymmen. Den omgivande palissaden, planket runt fängelsegården, som speglar de intagnas villkor är av mycket stort värde för anläggningen. Den västra flygelbyggnaden har innehållit reservhäkte och vaktrum och blev sedan tingssal. I den östra flygelbyggnaden fanns tvättstuga, mangelbod och latriner.

Residenset är byggt 1893-95 på den gamla Herrtomten, landshövdingens tomtplats sedan 1600-talet. Flyglarna mot Storgatan byggdes till på 1930-talet. Tillsammans med den omgivande Residensparken har anläggningen ett omistligt symbolvärde, inte bara för residensstaden Umeå utan också för länet.

Västra delen av residenstomten skänktes till Umeå stad och blev 1865 Umeås första iordningställda offentliga park. Monumentet över von Döbeln från 1867, som gav parken dess nuvarande namn, planteringen av sommarblommor runt omkring, bysten av Wilhelm Peterson-Berger, parkens gångsystem i engelsk stil som i stora drag har behållit sitt ursprungliga utseende samt växtmaterialet förhöjer parkens värde.

Öst på stan är parkerna mot älven, Döbelns park och Residensparken, viktiga kvarvarande drag från 1864 års stadsplan. De ger bland annat två av stadens symbolbyggnader – residenset och kyrkan – värddiga inramningar, friytor och möjlighet att synas på långt håll.

Moritzska gården uppfördes 1891 på annan plats i staden som bostad och kontor åt disponent C. G. Moritz, Sandviks Ångsågs AB. Arkitekt var Carl Fridolf Sandgren, Umeå. Av de träbyggnader som uppfördes efter stadsbranden 1888 är Moritzska gården bland de ståtligaste och den har ett särskilt värde för Umeå i sin egenskap av träpatrons bostad. Huset flyttades till sin nuvarande plats 1983. Det har en festlig karaktär av italiensk villa i en blandning av nyrenässans, nybarock och jugendstil. En särskild effekt ger södra mittpartiets numera inglasade loggia.

Ytterligare ett minne av trävaruindustrins betydelse i Umeå finns i grannfastigheten österut. Scharinska villan byggdes år 1904 för disponent Egil Unander-Scharins familj och med kontorslokaler för hans företag AB Scharin & Söner. Företaget är kopplat till det Scharinska träsliperiet, anlagt vid älven lite längre österut 1909. Scharinska villan med f.d. trädgårdsmästarebostad och stall är unik i miljön med sin putsarkitektur i nybarock och jugendstil skapad av stockholmsarkitekten Ragnar Östberg, som även ritat Aschanska villan vid Strangatan.

Ringstrandska villan byggdes 1899 för jägmästare Nils Ringstrand. Denne blev senare länets landshövding och flyttade då över till residenset på andra sidan gatan. Arkitekt var Gustaf Lindgren, Stockholm. Byggnaderna på tomten är de enda kvarvarande trähusen i Umeå som är uppförda i renodlad nationalromantisk stil med fjällpanel i gavlarna och tidstypiska dekorationer med olika djur- och växtmotiv. Gårdshuset som ursprungligen rymde stall och kuskbostad samt kontorsbyggnaden mot Döbelngatan, uppförd 1907 efter ritningar av Gustav Hermansson, Stockholm, kompletterar och sluter effektivt gårdsmiljön.

Lantmäterikontorets gamla byggnad är ritad av länsarkitekten Edvard Lundquist 1923 med tillbyggnad mot gården 1937. Fasaden mot Storgatan är ett sällsynt fint exempel på stram så kallad 20-talsklassicism. Huset intill byggdes omkring 1905 och har ett samröre med Scharinska villan genom att arkitekten Ragnar Östberg också upprättade ritningar för bostadshus på denna plats. Ritningarna bearbetades av C. A. Sandström i Umeå och resultatet blev det bostadshus med gårdshus som idag utgör ett värdefullt inslag i Storgatasmiljön.

I nordöstra delen av kvarteret Tyr ligger två trähus som 1930-31 flyttades från Norrbotten av Vattenfallsstyrelsen. Det större huset återuppbyggdes som kontorshus och det mindre som direktörsbostad. Husen har likartad utformning och är intressanta minnesmärken från den stora vattenkraftsutbyggnadens tid. Stilen i 20-talsklassicism, höjden i en och en halv till två våningar och färgsättningen understryker den tidens bebyggelsekaraktär öst på stan.

17. ÖST PÅ STAN EFTER BRANDEN 1888

Bebyggelsen i detta område karakteriseras huvudsakligen av trähus i två våningar, typiska både för Umeå och för tiden alldeles efter branden. Många av byggnaderna är ritade på 1880- och -90-talen av Umearkitekten Carl Fridolf Sandgren och har en representativ, utvecklad och vacker klassicistisk panelarkitektur som skiljer sig från 1900-talets ofta förenklade fasader. Till miljön hör det för gamla Umeå och östra stadsdelen karakteristiska inslaget av luft mellan husen, uthus, växtlighet och grönska.

I kv Lärkan ligger Hilding Carlssons funktionalistiska f.d. rälsbussfabrik från 1935 med putsade fasader, ritad av ”stadens funkisarkitekt” Denis Sundberg. Den utgör ett särskilt minnesmärke över en småskalig verkstadsindustri som kom att bli epokgörande för landet. Sambandet mellan fabriksbyggnaden och Carlssons bostadshus av samme arkitekt i kv Domherren är en värdeförstärkande faktor.

18. KUNGSGATANS ENTRÉ MOT ÖSTRA STADSDELEN

Bebyggelsen i korsningen Östra Kyrkogatan/Kungsgatan kom till alldeles före och vid sekelskiftet 1900. Det är en för denna tid karakteristisk trähusbebyggelse i två våningar med tidstypiska snickeridetaljer och ljusmålade paneler. Verkmästare Anderssons hus på Härmod 6 är ritad av Erik Olof Mångberg 1901 och utmärker sig genom sitt hängande hörntorn och varierade panelarkitektur.

Baptistförsamlingen i Umeå var stadens äldsta frikyrkoförsamling med anor från 1860-talet. Det f.d. församlingshuset och bostadshuset från 1903 respektive 1906 i Vidar 2 är viktiga minnen från folkrörelseepokens tid.

Det pampiga byggnadsminnet i Vidar 3 från 1890 med sin rikt dekorerade och medvetet komponerade panel med drag av fransk ungrenässans ritades av Carl Fridolf Sandgren, den mest anlitade arkitekten i staden vid denna tid. Huset byggdes som enfamiljsbostad för läroverkslektor Waldenström. Bottenvåningen disponerades till salong, herrum, damrum, matsal, sovrum, barnkammare, kök, kökskammare och tambur.

Byggnaden är ett välbevarat exempel på det sena 1800-talets högklassiga panelarkitektur i Umeå. Här gör sig den forna skolstaden återigen påmind. Lärarkåren var en stor och ansedd yrkesgrupp med inflytande i staden. Waldenström var också en framträdande person inom väckelserörelsen i Umeå och byggnaderna mot Kungsgatan har i detta en gemensam nämnare.

19. PRIVATA VILLOR OCH BOSTADSHUS FRÅN BÖRJAN AV 1900-TALET

I många svenska städer uppstod särskilda villakvarter utanför städernas centrum vid sekelskiftet 1900. Så blev det inte i Umeå. Efter stadsbranden fanns tomma tomter nära centrum och privata bostadshus placerades ut där det passade. Utmed Skolgatan i kvarteret Vidar finns tre privata bostadshus från tiden 1914-15, vart och ett med lite olika uttryck, som exemplifierar detta. Alla är byggda i trä i en och en halv till två våningar. Det mellersta skiljer ut sig genom sina faluröda fasader och nationalromantiska drag med tätspröjsade fönster, glasveranda och brant sadeltak. De tillhörande stora lummiga tomterna med fruktträd och bärbuskar, äldre uthus och staket är värdefulla och tidstypiska företräden.

I det sydöstra hörnet av kvarteret Uller ligger ett ståttigt bostadshus i två våningar som med sina mörka träfasader, valmade tak och symmetri har drag från såväl nationalromantik som nyklassicism. Byggnadstiden ligger också mitt emellan dessa epoker; det byggdes 1919-21 för fotograferna Nanna och Tor Ekholtz och innehöll från början flera stora privatlägenheter. Huset ligger indraget i förgårdslinjen med grönytor innanför staketet. Det är idag ett av stadens få kvarvarande flerbostadshus i originalskick från tiden omkring 1920.

20. ARBETARKVARTER I ANSLUTNING TILL STADENS FÖRSTA INDUSTRIMILJÖ

Före stadsbranden fanns i stort sett ingen industri i Umeå. En av de första och mer betydande var Jakobson & Erikssons snickerifabrik, hyvleri, mekaniska verkstad och gjuteri i kvarteret Laxen. Storbyggmästaren Per Eriksson lät uppföra bostadshus för sina arbetare i kvarteren närmast fabriken. Innan dess hade hela sydöstra stadsdelen varit obebyggd efter stadsbranden. Industritomten övertogs senare av Egil Unander-Scharin för det Scharinska träsliperiets stora anläggning.

Kvarteren Braxen, Bävern och södra delen av kvarteret Järven bildar en väl bibehållen helhetsmiljö. Karakteristiskt är den bostadsbebyggelse som uppstod under 1900-talets första år och fram till omkring 1930 till följd av industrin mellan Strandgatan och älven. Scharinska firmans arbetarbarack från 1918, ursprungligen inredd till åtta lägenheter, står fortfarande kvar vid Pilgatan.

I korsningen Storgatan/Häradshövdingegatan uppstod ett affärscentrum med butiker i de fyra hörnbyggnaderna och senare affärer i gathusen utmed Häradshövdingegatan. Kvarteren Sadelmakaren och Stora Björnen bebyggdes 1903-24, kvarteret Ekorren under 1920-talet.

Miljön är viktig för förståelsen av de villkor och den standard som rådde för industriarbetare i början av 1900-talet och fram till 1940-talet då större hyreshus i sten började byggas. Elektriskt ljus hade då blivit allmänt, ved hämtades i de uthus som i vissa fall finns kvar och torrdass, numera rivna, fanns inne på gårdarna. Bad- eller duschrum var sällsynta och stadens första varmbadhus byggdes först 1930. Avloppsledningarna mynnade direkt i älven och klapphuset revs 1936 eftersom det inte längre gick att tvätta i älven. Bebyggelsemiljön i dessa kvarter karakteriseras av enkla men omsorgsfullt utformade trähus i en till två våningar, uthusbyggnader och trädgårdar mot mitten av kvarteren.

21. STADENS FÖRSTA EGNAHEMSBEBYGGELSE

Bebyggelsen i kvarteret Uller är ett tidigt exempel på kommunalt engagemang i stadens bostadsbyggande där billig tomtmark, borgensgaranti för lån och direkt ekonomiskt understöd erbjöds till personer som inte annars skulle ha möjlighet att bygga ett eget hus. Staden förmedlade också lån och bidrag från den statliga egnahemsbyrån till bygget av husen. Vid sidan av tvåfamiljsegnahemmen i kvarteren Orren, Falken och Örnen tydliggör husen i Uller hur egnahembyggandet i Umeå och östra stadsdelen började. De sju små egnahemshusen byggda 1917-18 som enfamiljshus i en våning med en liten vindslägenhet för uthyrning, ligger ännu kvar, karakteristiskt indragna från gatan och med trädgårdar mot kvarterets mitt.

22. MELLANKRIGSTIDENS TYPISKA BOSTADSBEBYGGELSE

Öster om f.d. folkskoleseminariet finns några välbevarade kvarter med tvåfamiljsegnahem i två våningar från ungefär samma tid som det intilliggande seminariet. Dessa välproportionerade men rätt lågmälda och enkla trähus i ljusa kulörer är mycket karakteristiska för stadsdelen Öst på stan.

Bakgrunden till denna egnahemsbebyggelse är det statliga krisprogram som kom till 1917 för att stödja bostadsbyggandet som drabbats hårt av ökande materialkostnader och kreditsvårigheter till följd av första världskriget. Egnahemmen byggdes i stadens regi med separata lägenheter i vardera våningen, den ena för fastighetsägaren och den andra för en hyresgäst. Det äldsta kvarteret med denna typ av bebyggelse är kvarteret Orren där fem tvåfamiljsegnahem, ritade av byggmästaren Erik Eriksson, uppfördes 1919. Därefter bebyggdes Falken efter samma principer.

Kvarteret Örnen bebyggdes huvudsakligen på 1930-talet. Tvåfamiljsegnahemmen är ett viktigt minne av förhållandena efter första världskriget. Denna bostadstyp kom att präglade det fortsatta egnahemsbyggandet i Umeå under mellankrigstiden. Till egnahemsrörelsens idé hörde det fortfarande dominerande draget att tomtarna skulle vara försedda med trädgårdar in mot kvartermitten och häckar eller trästaket mellan husen mot gatan.

23. SKOLSTADEN UMEÅ/KVARTERET HUGIN

Den nuvarande Minervaskolan och den omgivande parken är en av Umeås och även en av länets ståtligaste och mest monumentala byggnadsmiljöer. Huvudbyggnadens disposition och exteriör är oförändrad sedan byggtiden. Huset byggdes som folkskolläroinneseminarium åren 1923-25 och ersatte då den gamla seminariebyggnaden väst på stan där Hovrätten numera håller till. Bygget var ett stort, dyrbart och prestigefyllt projekt för den då lilla staden Umeå.

Det nya seminariet gestaltades som en arkitektonisk symbol, en förebild för estetiska och kvalitetsmässiga ideal. Arkitekten, professor Gustav Holmdahl, gav byggnaden ett klassicistiskt uttryck som skulle föra tanken till antikens akademier och symbolisera kunskap och utbildning.

Anläggningen har, bland annat genom sin kullerstenslagda borggård, även drag från 1600-talets slottsanläggningar och blev hans största och mest uppmärksammade projekt. Byggnaderna kännetecknas av högklassig, renodlad arkitektur med påkostade och gedigna material. Även interiören, särskilt högtidssalen, har utsmyckningar av hög kvalitet och omsorgsfull detaljutformning.

Anläggningen omfattade ursprungligen hela det nuvarande kvarteret Hugin som på västra sidan innefattade Döbelns torg. Ytorna runt seminariebyggnaden är idag förminskade. Med sin tyngd kräver anläggningen friytor och det är viktigt att den kvarvarande öppenheten behålls. Seminariet är medvetet placerat i fonden av den allé som redan fanns utmed Östra Esplanaden. Allén med popplar och parken framför skolan är samkomponerad med esplanaden och utgör en viktig del, både för skolanläggningen och för stadsbilden.

På norra sidan av idrottsplanen står den gamla kolboden och redskapsboden från seminarietiden kvar och visar på den stora utbredning anläggningen har haft. Annexbyggnaden i nordöstra hörnet av tomten är ett minne efter seminariereformen 1937 då både manliga och kvinnliga elever var välkomna och det uppstod ett lokalbehov för trä- och metallslöjd.

I den västra delen av kvarteret ligger det f.d. seminariet för huslig utbildning. De sammanhållna byggnaderna i rött tegel uppfördes i två etapper: 1953-54 och 1959-60. I husen förenas såväl modernistiska som klassiska drag till en sparsmakad, lågmäld 1950-talsarkitektur som smyger in på platsen. Ritningarna är gjorda av arkitekt Nils Tesch, Stockholm, en av sin tids mest framstående svenska arkitekter. Hans arkitektur förenar traditionalism och klassicism med den rationella modernismens former.

Harmoni, balans, väl avvägda proportioner, konstnärlig helhetssyn och genomarbetad material- och detaljutformning kännetecknar byggnaderna. Seminariets möbler och textilier samt trädgård och utemiljö utformades av dåtidens främsta krafter inom sina områden, möbelformgivaren Carl Malmsten och trädgårdsarkitekten Walter Bauer.

Husliga seminariet är byggt något senare än övriga bebyggelsemiljöer som bedömts vara representativa för riksintresset Umeå centrum. Genom den höga arkitektoniska kvalitén, närheten till det intilliggande seminariet och kopplingen till begreppet skolstaden Umeå, har det medtagits som ett värdefullt inslag i riksintresset.

Bebyggelsen inom kvarteret följer de gamla stadsbyggnadsprinciperna för offentliga byggnader i sten med en höjd av två till tre våningar. Även det relativt nya tingshuset inordnar sig efter detta.

24. HYRESHUS FÖR MEDELKLASSEN

Ca tre fjärdedelar av alla hus som byggdes mellan åren 1920-34 var egnahem. Hyreshus från denna tid är alltså ganska få. De var också rätt små och innehöll oftast större lägenheter jämte någon smålägenhet. Idag återstår inte så många hyreshus av denna typ. I kvarteret Freja finns sex sådana kvar, enkla men vackert utformade tvåvåningshus i klassisk träarkitektur och ljusa kulörer. Byggnadstiden är 1926-30.

Det vi ser här är exempel på en speciell, egenartad arkitekturstil som kallas 20-talsklassicism. Stildragen kommer från empiren i början av 1800-talet. De stora rena fasadytorna, symmetrin, färgsättningen, fönsterformerna och utsmyckningarna är hämtade därförån och speglar brytningstiden mellan 1800-talets lite tunga arkitektur och funkistidens förenklade, renodlade former.

Miljön är framför allt viktig för att den visar hur den tidens mindre hyreshus såg ut i Umeå. Mot Nygatan finns en idag unik bostadsmiljö med ett större hyreshus, gårdshus, förråd och lekstuga i originalskick från 1930. Byggnadsstilen härrör dock mer från 1920-talet.

Kvarteret Gefion bebyggdes tidigare än Freja. I det sydvästra hörnet finns två bostadshus i trä kvar från sekelskiftet 1900, det ena med butik och kontor, stilfullt utformat mot gatukorsningen, det andra huset vid Döbelnsgatan med gaveln mot den forna brandgatan som idag knappast kan mer än förnimmas. Husen utformades av två av de mest välbekanta husritarna vid den här tiden, Carl Fridolf Sandgren och C. A. Sandström.

